

Rapportage archeologisch onderzoek Nederweert-Kerkstraat 65 Oude Raadhuis (1921)

ALFONS BRUEKERS

Voorwoord

Deze publicatie is een uitgave van de Stichting Regionaal Archeologisch Bodemonderzoek (STRABO) te Nederweert, die zich ten doel stelt oud(-er) archeologisch onderzoeks- en vondstenmateriaal te documenteren en te ontsluiten voor wetenschappelijk onderzoek en algemeen publiek.

Overname van deze rapportage gedeeltelijk of geheel, via welk medium dan ook, is zonder bronvermelding niet toegestaan.

Alfons Bruekers

STRABO | Stichting Regionaal Archeologisch BodemOnderzoek
Kreijel 4
6035 SG OSPEL

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
1. Inleiding	4
2. Archeologisch onderzoek	5
3. Bronnenonderzoek	9
3.1 Het gebouw en de gevangenis	9
3.2 De inscriptie en de gevangene	18
3.3 De 'kaecke' of schandpaal	21
4. Analyse	22
5. Conclusies	26
<u>Bijlage</u>	
1. Gereconstrueerde omvang en fasering van het cellencomplex	27
2. Bargoens woordenboek van gevangene Jan Antoon Corts	29

1. Inleiding

Het pand Kerkstraat 65 in Nederweert heet in de volksmond ook wel het ‘Oude Raadhuis’ omdat hier tot 1981 het gemeentehuis was gevestigd. Het werd gerealiseerd in de periode 1921-1923 op de plek van diverse voorgangers. Bij de bouw van dit gemeentehuis in 1921 deed men een spectaculaire ontdekking. Onder het puin ontdekte men een verloren gewaand complex van drie gevangencellen. In de muur van een van de cellen stond een naam en het jaartal 1752 gegrift. De vondst trok veel bekijks en leidde ook tot enige publiciteit.

Op basis van eigentijdse verslaglegging en een opgetekend ooggetuigeverslag wordt de ontdekking in deze rapportage gereconstrueerd en gekoppeld aan de resultaten van een historisch bronnenonderzoek.

In deze rapportage worden de benamingen gemeentehuis en raadhuis door elkaar gebruikt.

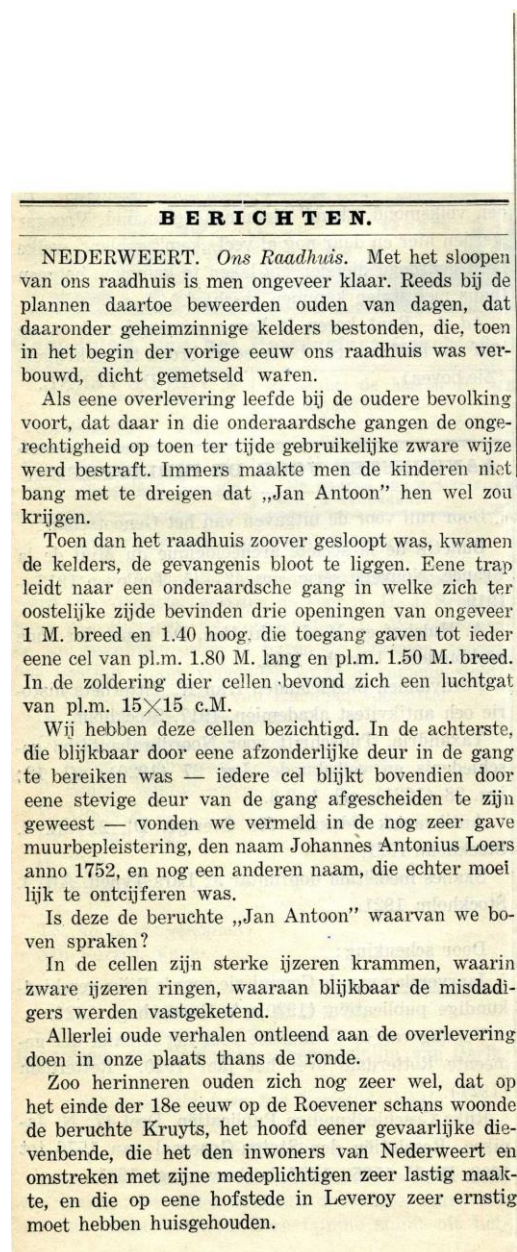

Fig. 1. Midden en rechts op de foto uit 1941 het in 1921/1922 gerealiseerde nieuwe gemeentehuis van Nederweert. Foto: collectie Stichting Geschiedschrijving Nederweert.

2. Archeologisch onderzoek

Strikt genomen was bij de ontdekking in 1921 van vooropgezet archeologisch onderzoek eigenlijk geen sprake. Het ging eerder om een toevalsvondst, waarbij het in zoverre een onderzoek genoemd kan worden aangezien de aangetroffen ondergrondse overblijfselen redelijk nauwkeurig werden beschreven.

De afbraak van het oude raadhuis van Nederweert was in mei 1921 nagenoeg voltooid. Toen de bovengrondse resten van het 17^e-eeuwse en in 1829 verbouwde pand waren geruimd, ontdekte men een aantal kelders. Het karakter ervan, en een oude inscriptie op een van de muren, deden vermoeden dat het om een oude gevangenis ging. De ontdekking trok veel bekijks en haalde de plaatselijke en provinciale pers.

De man werd staande zijn onguur bedrijf gepakt en daarna voor den rechter gebracht.

Hij moet toen, als oorzaak van zijn zwart vermomd gezicht hebben opgegeven, dat hij „gepotlood had.” Toen men hem echter in den derden kerker sleurde, moet hij, ofschoon een bekwaam inbreker, verzucht hebben. hier kom ik nooit meer uit.

Kruytz werd opgehangen, en daarmee verdween de bende, waarvan er meerderen veroordeeld of verbannen werden.

De gevangenis hadden in de laatste dagen veel bekijks.

Ter toelichting diene nog, dat Nederweert als onderdeel van de Heerlijkheid Weert, vroeger een eigen schepengerecht had, evenals Weert.

(Nieuwe Koerier, 14 Mei 1921.)

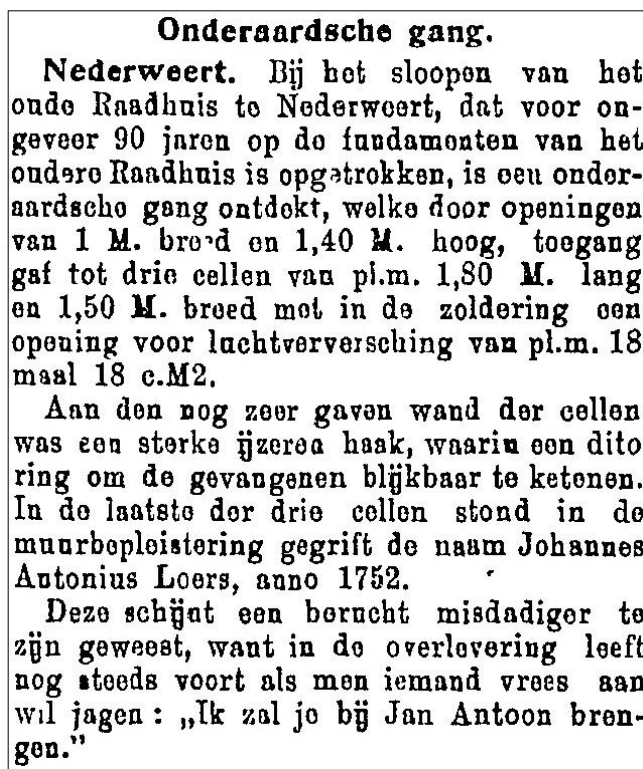

Fig. 2 (links): Artikel uit het Limburgs historisch tijdschrift 'De Maasgouw', gepubliceerd in juni 1921, een integrale weergave van een eensluitend artikel in Dagblad Nieuwe Koerier van 14 mei 1921.

Fig. 3 (rechtsonder); artikel in weekblad Het Kanton Weert, 27 mei 1921.

De auteur van het artikel in De Maasgouw en Dagblad De Nieuwe Koerier baseert zich op eigen waarnemingen bij het graafwerk en geeft gedetailleerde beschrijvingen van zijn observaties en de maatvoering van het aangetroffen muurwerk. Hij schrijft bovendien dat reeds bij de plannenmakerij voor een nieuw raadhuis er vanuit de bevolking herinneringen werden opgeroepen aan de oude gevangenis.

Er is ook nog een plaatselijke getuigenis van de ontdekking gedocumenteerd en wel van Harrie Verheijen (1912-1997, 'Harrie van Teune Jans'). Hij groeide op in de buurtschap Strateris en passeerde als hij dagelijks op weg ging naar de lagere school de kerk en het daar tegenoverliggende raadhuis. In 1989 zette hij voor mij zijn jeugdherinneringen op papier en daarin komt ook een beschrijving voor van de ontdekking onder het raadhuis. Hij was negen jaar oud toen een en ander speelde. Harrie Verheijen schrijft: *'Een gebeurtenis uit die jaren heb ik altijd onthouden, het juiste jaartal weet ik niet meer maar het zal wel in 1921 of 1922 geweest zijn. Toen is het oude raadhuis of gemeentehuis afgebroken en op dezelfde plaats is weer een nieuw gezet. Toen ze dat afgebroken hadden kon men de kelders zien. Wij, met verschillende schooljongens, gingen in die kelders kijken. Het waren diepe kelders met lange gangen en in die gangen waren verschillende kleine vertrekken. Dat waren cellen waar vroeger de misdadigers in opgesloten werden. Er waren in de muren zware ijzeren ringen ingemetseld waar de gevangenen aan vastgeketend werden, dat waren vochtige benauwde ruimtes waar geen daglicht in kon doordringen. Het was een griezelig gezicht en we waren blij als we er weer uit waren. En toch zijn we er verschillende keren gaan kijken'*. [Interpunctie toegevoegd door AB].

Jammer genoeg is aan Verheijen niet de vraag gesteld om aan te geven in welk deel van het raadhuis de cellen waren aangetroffen. Toch zullen we verderop in deze rapportage zien dat we die locatie kunnen reconstrueren.

Fig. 4. Het gemeentehuis in 2012 (rechts op de foto). Foto: Jan Sijben.

Ook mijn vader Jean Bruekers (1923-2014), geboren op een steenworp van het raadhuis, kende het verhaal van de ontdekking, ofschoon hij gezien zijn leeftijd niet uit eigen waarneming kan hebben gesproken. Hij vertelde omstreeks 1970 meermalen over de lugubere ontdekking van de oude gevangenskelders. Ik schreef daarover als elfjarige in 1972 in een opstel:

'Toen men in 1921 het oude stadhuis afbrak, stootte men op onderaardse kerkers met zware ijzeren deuren. Toen men deze openden kon men een muf hok in gaan met met kalk bepleisterde muren, en met een luchtgat van 20 bij 20 centimeter. Ook waren er zware ringen in de muur, waar de gevangenen aan vastgeketend werden. In de witgekalkte muren stonden namen gekrast. Een was niet te lezen en de ander luidde: Joannes Antonius Loers. Het was een gevaarlijke struikrover die in 1768 werd gevangen gezet. Zou dit misschien de beruchte Johan Antoon zijn, waarmee men in vroeger jaren elkaar de stuipen op het lijf joeg?'

In dit verhaal van Jean Bruekers komen enkele passages voor die lijken terug te gaan op de krantenartikelen uit 1921, zoals de relatie met de dreigementen. Opvallend is dat Bruekers spreekt over een tweetal inscripties en een jaartal 1768. Er zijn geen andere bronnen die dit bevestigen.

Volgens Bruekers waren de cellen niet afgebroken maar slechts overwelfd door de nieuwbouw van het raadhuis uit 1921. Hij had zelfs horen zeggen dat de ruimte met de cellen door het gemeentebestuur was hergebruikt voor het opbergen van overbodig geachte oude 'paperassen'. Nog los van het feit dat zo'n bizar hergebruik niet in de lijn der verwachting ligt, is het niet uit te sluiten dat de zegsman zich met dat laatste vergist. Waarschijnlijk combineerde hij hier het overgeleverde verhaal met de aanleg van een kelder onder de secretarie van het raadhuis, in 1939. Die was immers wél bedoeld als archiefbewaarplaats, voor oude 'paperassen' dus.

Fig. 5. Schematische reconstructietekening van het cellencomplex aan de hand van schriftelijk verslag. Tekening: A. Bruekers.

Op grond van de overgeleverde berichten is een vrij consistent en gedetailleerd beeld van de vondstlocatie te reconstrueren. Dat laat zich als volgt samenvatten:

Een toegangstrap (6) leidt naar een noord-zuid-georiënteerde gang (4) met aan de oostzijde daarvan drie equivalente cellen van ca. 1,80 x 1,50 m (1, 2 en 3). De deuropeningen zijn 1,00 m breed en 1,40 hoog en hebben oudtijds deuren bevat. De laatste cel (3), op het eind van de gang, had nog een extra deur. Alle cellen hadden in de zoldering ventilatiegaten van 15 x 15 à 20 x 20 cm. In die laatste cel, nr. 3 op de tekening, stond in de muur de graffiti '*Johannes Antonius Loers Anno 1752*' en mogelijk nog een tweede inscriptie. Opgemerkt werd dat het pleisterwerk er nog als nieuw uit zag en dat in de muren van elke cel ijzeren muurkrammen met ringen waren aangebracht.

Coördinaten van de vindplaats:

GPS-coördinaten	N 51.286034	E 5.747687
RD-coördinaten	180148	366.367

3. Bronnenonderzoek

Bij de analyse van de bronnen zullen we twee sporen bewandelen. Op de eerste plaats de geschiedenis van het pand en meer in het bijzonder die van de gevangenis. In tweede instantie zal worden ingezoomd op de aangetroffen inscriptie en de persoon die het betreft.

3.1 Het gebouw en de gevangenis

Over de oudste geschiedenis van het gemeentehuis of raadhuis tasten we in het duister. Nederweert is vanaf ca. 1395 een zelfstandige gemeente met schepbank, eigen administratie en schepenzegel, maar of dat ook meteen heeft geleid tot een gemeentehuis is onzeker. De oudste vermeldingen van een gemeente- of raadhuis stammen uit de 16^e eeuw en daarin wordt het gebouw steevast '*speelhuijs*' genaamd. Dat is een middelnederlands woord, elders ook wel 'huis van plezantie' genaamd, dat het lokale pied-a-terre was als de Heer (in dit geval Van Horne) zijn dorp bezocht. Ook het stadhuis in Weert werd in die tijd '*speelhuijs*' genoemd.

Uit de jaren 1578-1579 zijn diverse gegevens bewaard over een grote verbouwing van het raadhuis. Daaruit blijkt dat het een houten gebouw betrof, met riet gedekt en voorzien van een houten staketsel (vermoedelijk een soort bordes).

Het staat vast dat het gemeentehuis verwoest werd bij de twee grote dorpsbranden van 1592 en 1659. Na de eerste brand volgde herbouw die vanwege de grote malaise van die jaren pas plaatsvond in de jaren 1607-1610, gevolgd door opnieuw een restauratie in 1626. Vermoedelijk bestond in dat raadhuis geen cel of gevangenis. Daarvoor bestaand indirecte aanwijzingen. Toen zich in 1655 een zakelijk conflict voordeed tussen zekere Peter Janssen uit Budel en Goort Beelen uit Nederweert, werd de Brabander door het gemeentebestuur van Nederweert gearresteerd. Hij werd van 1 tot 22 september 1655 opgesloten in het huis van de veldbode Jan Michiels en werd van permanente bewaking gezien door vijf dorpsgenoten bij toerbeurt. De andere veldbode bracht ter plekke de ijzeren boeien om de gedetineerde vast te zetten. Er werd dus bij gebrek aan beter blijkbaar voor een ad hoc oplossing gekozen en het huis van de veldbode was dan blijkbaar een voor de hand liggende plaats.

Ook na de tweede dorpsbrand, in 1659, volgde herbouw en al in 1661 werden door de gemeente uitgaven verricht ten behoeve van het herstel. Een 19^e-eeuws document vertelt dat het jaartal 1663 in de gevel stond afgebeeld, blijkbaar was het karwei toen voltooid. Toch hield die herbouw niet lang stand want en bleef de toestand deplorabel. In 1714 verzochten de inwoner aan de heer van Nederweert, de Prins van Chimay, om 25 bunder gemene gronden te mogen verkopen om met de opbrengsten daarvan het raadhuis te kunnen restaureren. Daarbij spreken zij over '*haer rechthuijs vulgo dicto* [in de volksmond genaamd] *speelhuijs, dat eertijds afgebrand was*'.

Vermoedelijk bevond zich ook in dat na 1714 gerestaureerde raadhuis nog geen gevangenis. Maar de behoefte daaraan werd groter en groter. Na jaren van banditisme in de grensstreek tussen hedendaags Limburg en Noord-Brabant werd in 1750 door de samenwerkende gemeenten een klopjacht gehouden in de streek van de Peel en de Meijerij, met het oog om zich verborgen houdende dieven en andere criminelen gevangen te nemen. In totaal 1236 met geweren gewapende mannen kamden op 14 en 15 april 1750 de Peelstreek in het Brabantse deel uit. De schout van Weert en Nederweert, Bernard Costerius, kreeg een veeg uit de pan omdat hij het toezicht op criminelen in het aangrenzende Weerter gebied zou hebben laten verslonzen maar dat leek niet terecht omdat vooral in Nederweert erg op hen gejaagd werd. Waarschijnlijk werden er in Nederweert juist diverse gevangennemingen

verricht en begon er bij het gemeentebestuur behoefte aan een gevangenis te komen om deze lieden achter slot en grendel te plaatsen. Reeds op 30 juni richtte het gemeentebestuur zich tot de schout (en via deze tot de landheer, de Prins van Chimay) met een verzoek daartoe. Dat ging blijkbaar met nogal wat discussie gepaard. Het bestuur dreigde dat als de schout en de prins niet van zins waren om '*onder het Raedthuijs tot Nederweert (...) een nieuw gevangen huijs*' te laten maken, het gemeentebestuur zou doorpakken en dat de realisatie daarvan dan op kosten van de prins zou plaatsvinden.

Dat doorpakken kwam er inderdaad van, want amper twee weken later, in de magistraatsvergadering van 14 juli 1750 werd opdracht gegeven aan burgemeester Joost Joosten om een gevangenis te bouwen onder het raadhuis, '*soo civile als criminele*', dus blijkbaar om overtreders van beider soort te kunnen opsluiten. Nog in dezelfde week werd ook de galg op de gemeentelijke executieplaats in de buurt van buurtschap De Mildert vernieuwd, en werd ook de schandpaal gerenoveerd. Het was duidelijk dat het gemeentebestuur ferme daden wilde stellen en zich met galg, schandpaal en gevangenis wilde voorbereiden op strenge wetshandhaving.

De uitvoering van het besluit in juli om een gevangenis te bouwen moet met grote snelheid ter hand zijn genomen, want de burgemeestersrekening van dat jaar (die eindigde op Allerheiligen, 1 november) bevat een groot aantal posten die met het karwei gepaard gingen:

Opzicht:

- Frans Beckers ontvangt 1g bodeloon om meester Peter Cornelis in Wessem te halen om het gevangenhuis te repareren.

Bakstenen:

- Antonius Simons en Matthijs van Hulssen leveren een halve mond stenen een boom ten behoeve van de gevangenis en de galg, 46g
- Frans Kluijskens levert een halve mond stenen voor de gevangenis, 36g.
- Jan Cornelis en Peter Walckers leveren een halve mond stenen voor de gevangenis

Metselarbeid:

- Peter Cornelis is metselaar aan de gevangenis, 29g 5st
- Willem van Thulden heeft 7 dagen gemetseld aan de gevangenis, 7g 15st.
- Geraert Nouwen heeft zeven dagen gemetseld aan de gevangenis, 8g 15st.

Smidarbeid:

- Joost Geuns levert smidarbeid en ijzer voor de nieuwe gevangenis, 36g 17st.
- Willem Karis levert smitarbeid, nagels en sloten voor de gevangenis, 70g 13st.

Timmerarbeid en andere werkzaamheden:

- Jan van Asten levert arbeid aan de gevanckenisse en andere activiteiten
- Merten Karis levert hout en arbeid aan gevangenis, galg en kaeck.
- Jacob Meuren heeft zeven dagen gewerkt aan de gevangenis, 5g 5st.

De gevangenis werd na voltooiing al meteen in gebruik genomen. Dat moet dan al in augustus zijn geweest, want de eerder genoemde burgemeestersrekening maakt melding van een eerste gedetineerde die in dat bijna aflopende rekeningjaar nog 70 dagen in gevangenschap verbleef. Terugtellend van 1 november impliceert dit dat de gevangenis medio augustus in gereedheid moet zijn geweest. De bouwperiode laat zich dan dus begrenzen tussen 14 juli en 15 augustus 1750. Ook deze eerste detentie werd uitgebreid

beschreven in de gemeentelijke administratie. Daaruit blijkt onder andere ook zijn naam: Peter Joseph Charlier.

- Er moeten patrouilles worden gehouden en personen zonder paspoort zullen woren aangehouden, zo deelt de hofbode van Roermond aan het gemeentebestuur mede.
- Burgemeester en scholtis zijn naar Roermond geweest voor overleg met de kanselier en de heer Raedt en Momber, over de gevangen genomen Peter Joseph Charlier.
- Francis van Asten heeft de gevangene 70 dagen eten en drinken gegeven, 85g 11st 1o.
- Huijbert Thonissen (gerechtsbode 1, AB) heeft de wacht gehouden bij de gevangene.
- Thomas Delessen (gerechtsbode 2, AB) heeft de wacht gehouden bij de gevangene en het eten er naar toe gebracht.
- Een bode en een ingezetene van Breugel kwamen een bezoek brengen aan de gevangene.

De primeur van het 'inwijden' van de nieuwe gevangenis kwam dus toe aan Charlier, waarover verder niet veel bekend is. Een tweede gevangene heeft veel meer sporen achtergelaten. Dat was de beruchte Joannes Antonius Corts, die in mei 1752 in Leveroy gevangen was genomen en tot aan zijn terechtstelling in augustus in de raadhuisgevangenis bleef en in de muren van de cel zijn naam en het jaartal 1752 achterliet. Hierover later nog (veel) meer.

De kosten van detentie en onderhoud van Corts zijn helaas niet bekend; de gemeentelijke administratie vertoont in die jaren enkele pijnlijke hiaten. Wel zien we in 1753 nog een kleine nabrander van Corts' gevangenschap. Dierick Marcelis werd van gemeentewege betaald voor het leveren van planken ter reparatie van schade die was aangericht 'aen het gevangenisse gebruyckt aen het gath gebrocken door den geexecuteerden jan antoin courts'. Men zou bijna denken dat de gevangenis reeds in gebruik was genomen terwijl ze nog niet volledig gereed was en blijkbaar zelfs voor een ondergrondse kelder nog laagdrempelige ontsnappingsmogelijkheden bood.

In diezelfde periode kreeg de gemeentebode Huijbert Thonissen betaald voor het houden van de wacht bij een tweetal gevangenen. Ook in rekeningjaar 1753-1754 wordt over gevangenen gerept, of althans over veroordeelden. Er is dan sprake van 'executie alhier (...) vier gegeesselde ende een gegeeselde en gebrandmerkt'. In een huis in de Kerkstraat werd door het gemeentebestuur druk overleg gevoerd over deze expeditie en de kostenverdeling ervan. Een andere post spreekt over geleverde 'smout' (olie) en boter voor gevangenen. Waarschijnlijk houden deze posten verband met de grote georganiseerde drijfjacht op vagebonden en dieven die plaatsvonden in die jaren.

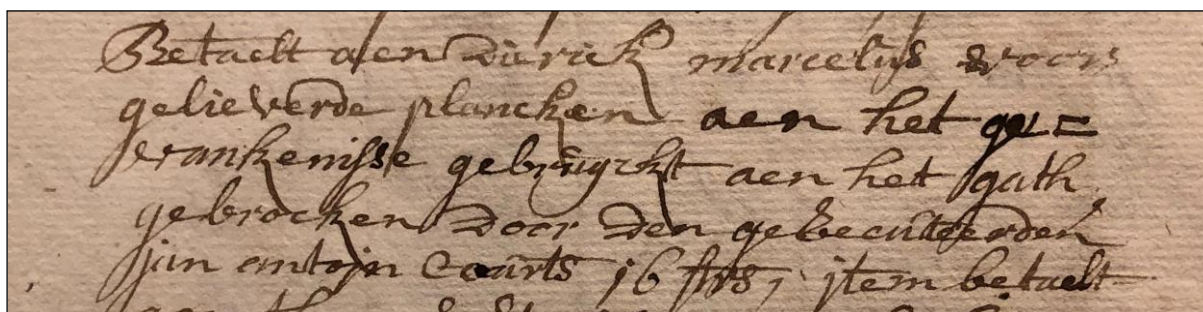

Fig. 6. Vermelding van een uitbraakpoging in de gevangenis van het raadhuis. RAL ASN 29m gemeenterekening 1753-1754.

Ook in latere gemeenterekeningen duiken regelmatig meldingen op die te maken hebben met de gevangenis en gevangenen. Meestal betreft het ook hier dan slechts zakelijke en

financiële berichten. In 1773 is sprake van levering van brandstof en licht voor niet nader genoemde gevangenen. En in 1782 werd een zekere Francis Emanuel van Linstee gedetineerd in de gevangenis van het raadhuis. Behalve dat deze wat op zijn kerfstok had, had hij ook andere problemen want de plaatselijke arts dokter Coolen werd betaald voor visites en medicijnen ten behoeve van deze gevangene. Bakker Andries Noppen uit de Kerkstraat leverde in datzelfde jaar een half brood voor drie gevangenen in de cel onder het raadhuis. Dat zal dan wel een krappe bedoening zijn geweest (en weinig eten van het spreekwoordelijke water en brood).

Ook in 1785 was er sprake van meerdere gevangenen, hoewel niet vast staat dat die allen tegelijk gedetineerd waren. De richtsbode Joannes van Lueven wordt genoemd als de gevangenebewaarder maar er is ook sprake van toezicht bij toerbeurt. Want de gemeente droeg de kosten van de aanschaf van turf voor de verwarming van de ruimte waar maar liefst acht verschillende personen bij toerbeurt de wacht hielden bij de gevangenen. Ook werd er olie geleverd voor de lantaarn van de bewakers. Van één van de gedetineerden kennen we de naam: Francis van Horick. Hij werd beschuldigd van afpersing en bedreiging. Verschillende boeren had hij met een brandbrief bedreigd; als men niet met geld over de boeg zou komen zou hij hun boerderij in brand steken. Hij werd intensief gevolgd en uiteindelijk op heterdaad betrapt en opgesloten in het Nederweeter cachot. Uit andere bronnen weten we dat deze crimineel in Leveoy actief was geweest. Er ging zo'n dreiging van uit, dat van overheidswege (het Hof van Gelder) op 28 oktober 1785 een verordening voor een groot gebied werd uitgevaardigd. Daarin werd een beloning van 100 pattacons (400 gulden) in het vooruitzicht gesteld voor de tipgever. Iemand die bedreigd werd zonder daarvan melding te maken, kon een boete van 400 pattacons verwachten, een bijzonder zware boete die in geldswaarde vergelijkbaar was met een gemiddeld huis. Het uitbrengen van de verordening in de regio Weert ging met zo'n grote haast gepaard, dat daarbij een bestuurlijke vormfout werd gemaakt die leidde tot een formele reprimande aan het adres van het Hof van Gelder. Zonder overigens de verordening teniet te doen.

Fig. 7. Vermoedelijke fasering van de aanleg van het cellencomplex. Het geel-gekleurde deel in uit ca. 1750, het blauwe deel uit 1786. Tekening: Alfons Bruekers.

Of deze hausse in criminaliteit daar de aanleiding toe was is niet zeker, maar opvallend is wel dat in datzelfde jaar de gevangenis onder handen werd genomen. Dat was onderdeel

van een groter programma waarbij het gemeentehuis opnieuw geheel werd verbouwd. Er was sprake van een uitgebreid reparatieprogramma waarvan ook het leidak, de ruiten in de ramen, haarden en kachels, stoelen en zetels en metselwerk onderdeel uitmaakten. In de bewaard gebleven en gedetailleerde rekeningposten zijn er twee die opvallen omdat ze de gemeentelijke gevangenis betreffen. Meester-timmerman Michiel Caris van gemeentewege betaald voor het leveren van hout en arbeidsloon ten behoeve van *'de gevangenis (... onder het raedthuijs'*.

Men kan slechts speculeren wat deze reparaties betrof; waarschijnlijk ging het om deuren; veel meer andere timmermansarbeid dan deuren of britsen is niet te verwachten. Extra aanleiding om dat te vermoeden is een andere, bijzonder interessante post uit de gemeenterekening. Die betreft een betaling van 9 gulden en 16 stuiver aan Michiel Korsten voor het halen van 3200 stenen en tien karren zand in de steenbakkerij aan de Winnerstraat met als doel *'tot de gevangenis onder het raethuijs te maecken'*. Het aantal van 3200 stenen is opvallend hoog en komt overeen met ongeveer 57 m² metselwerk (56 stenen per m²). Als we veronderstellen dat daar zowel muren als tongewelven mee zijn vervaardigd, dan is de conclusie dat we hier met een zeer grote uitbreiding van het ondergrondse cellencomplex te maken hebben. In bijlage 1 wordt aannemelijk gemaakt dat cel (3) en voorportaal (5) tot de oudste bouwfase behoren (gebouwd tussen 1750 en 1752) en dat de cellen (1) en (2) alsmede de gang (4) tot een tweede bouwfase (1786) kunnen worden gerekend.

Op aandringen van de schoolinspectie ontwikkelt het gemeentebestuur in 1818 een plan om op de plek van het volledig af te breken raadhuis een multifunctioneel gebouw te realiseren met gemeentewacht, gevangenis, school en onderwijzerswoning. Tot realisatie kwam het niet, maar dat de bouwkundige toestand van het raadhuis desolaat was, blijkt uit een schrijven van burgemeester Adriaan Vullers, tien jaar later. In 1828 beklagt hij zich over de slechte staat van het gebouw dat weinig gerief kent, vooral uit zolders bestaat en slechts één bruikbaar vertrek heeft. Daardoor voldoet het niet aan de minimale eisen en ziet de burgemeester zich al jaren gedwongen om de gemeentelijke administratie vanuit een kamer in zijn woning te verrichten. Er werd een bestek gemaakt en het kwam tot een aanbesteding die op 3 juni 1829 werd gegund aan aannemer Peter Bartels uit Helmond.

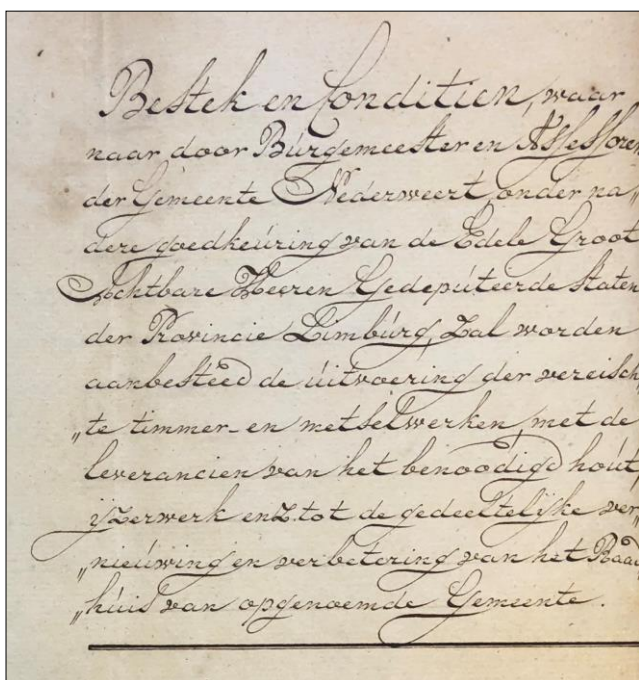

Fig. 8. Aanhef van het bestek voor een nieuw gemeentehuis, uit 1828. Gemeente-archief Nederweert, Oud-Archief, inv. nr. 658.

Het gedetailleerde bestek is bewaard gebleven en daaruit blijkt dat het vooral een inpandige verbouwing betrof waarbij twee verdiepingen met meerdere kamers, schoorstenen en schouwen, en een lokaal voor de wacht werden gerealiseerd. Het verslag van de aanbesteding spreekt dan ook niet voor niets van een '*gedeeltelijke vernieuwing en verbetering*'. De straatgevel en die in de belendende Koolensteeg bleven behouden en werden gecementeerd en voor de voordeur moet een bordes met twee trappen en ijzeren balustrade komen. Het bestek maakt melding van het behoud van de originele raam- en deuropeningen. Er wordt niet gerefereerd aan eventuele kelders.

Jammer genoeg zijn de bouwtekeningen (waar in het bestek naar verwezen wordt) verloren gegaan. Van het resultaat zijn wel oude foto's bewaard waarop de neoclassicistische gevel met toegangstrap te pronken staat. Het heeft er alle schijn van dat bij deze verbouwing de oude ondergrondse raadhuisgevangenis buiten gebruik is gesteld en de toegang ervan werd afgesloten. Dat paste ook bij de geest van de tijd en rechtspraak, waar ondergrondse kerkers geen pas meer hadden. Op foto's van de voorgevel zijn ook geen licht- of luchtgaten te ontdekken hetgeen ons sterkt in het vermoeden dat zich hier geen (benutbare) kelders meer bevonden.

Fig. 9. Het kerkplein van Nederweert op een foto van omstreeks 1915. Het tweede pand links is het in 1829 vernieuwde gemeentehuis in classicistische stijl. Foto: collectie Stichting Geschiedschrijving Nederweert.

Ondanks het ontbreken van originele plattegronden is er wel iets bekend over de globale indeling. In de oostelijke voorgevel was via een bordes de hoofdingang bereikbaar die de begane grond in twee symmetrische delen verdeelde. Bovenop de gevel bevond zich een timpaan met de afbeelding van Vrouwe Justitia. Aan de linkerzijde (gezien vanaf de straat) bevond zich de raadzaal met daarachter een toilet. Aan de rechterzijde bevond zich de kamer van de ambtenaar van de Burgerlijke Stand en daarachter de burgemeesterskamer. Op de eerste verdieping, rechtsboven, bevond zich de secretarie en verder waren er nog twee kleine kamertjes waarvan er een de ruimte voor het kadaster was.

Op initiatief van de vooruitstrevende burgemeester Damen ging het gemeentebestuur in 1921 over tot de bouw van een volledig nieuw gemeentehuis. Het was een ontwerp van de Eindhovense architect Kooken, in de bouwstijl van het Traditionalisme. Behalve gemeentehuis (met voorzieningen als raadzaal, burgemeesterskamer en secretarie) was er in de achterbouw ook in een cachot en een brandspuitenberging voorzien.

Fig. 10. De ingangspartij van het gemeentehuis. Op deze en ook de bovenste foto is te zien dat zich in de voorgevel geen licht- en luchtgaten voor eventuele keldervertrekken bevonden. Foto: collectie Stichting Geschiedschrijving Nederweert.

De afbraak van het oude raadhuis geschiedde tussen april en juni 1921. Reeds in mei was het bovengrondse deel afgebroken en deed men een ontdekking. Bij het ruimen van het puin vond men onderaardse gevangnissen en een inscriptie, die veel bekijks trokken en de pers haalden. Foto's daarvan schijnen niet bewaard te zijn gebleven.

Fig. 11. De bijna voltooide bouw van het gemeentehuis in 1922. Foto: collectie Stichting Geschiedschrijving Nederweert.

Van de bouw- en constructietekeningen uit 1921 is het gros verdwenen. Wel bestaat nog een tekening van de gevelaanzichten. Het uitgebreide bestek daarentegen is wel bewaard gebleven en dat geeft interessante details. Zo werd het vloerpeil voorgeschreven op 0,75 m hoogte boven maaiveld. De fundering van de omtrekmuren (en waarschijnlijk ook van de 14,50 m hoge toren) moest een diepte van peil minus 1,35 m bereiken (d.w.z. 0,60 m beneden maaiveld, hetgeen relatief ondiep is voor zo'n hoog en zwaar gebouw).

In 1939 werd de noordzijde van het gemeentehuis, ter plaatse van de secretarie, onderkelderd. Hier werd een archiefbewaarplaats ingericht waarvan de bovenzijde van vloer op 2,55m beneden peil werd gespecificeerd, d.w.z. op 1,80 m beneden maaiveld.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog, waarbij de tegenover het gemeentehuis gelegen St. Lambertustoren zwaar werd beschadigd door Duits granaatvuur, bleef het pand nagenoeg onbeschadigd.

Fig. 12. Het gemeentehuis op een Ansichtkaart omstreeks 1965. Foto: collectie Stichting Geschiedschrijving Nederweert.

In 1981 werd een nieuw gemeentehuis gebouwd aan de Loverstraat en werd het oude pand verkocht aan een particulier om uiteindelijk tot appartementengebouw verbouwd te worden. Het is niet bekend of daarbij de ondergrond van het complex ontgraven is geworden.

Bronnen:

Tijdmachine Nederweert. Topografisch/historische database van Nederweeter panden (1550-1950).

Gemeente-archief Nederweert Oud Archief, inv. nr. XVII en XIX (gemeenterekeningen 1782/83 en 1785/86), 31, 40; Nieuw Archief, inv. nr. 658 (bestek 1828), 659 (tekening en bestek 1921), 660 (verkoop sloopmaterialen 1923) en 663 (tekening en bestek archiefkelder 1938).

Regionaal Historisch Centrum Limburg, Archief Schepenbank Nederweert, inv. nr. 29m (gemeenterekeningen 1749-1750, 1750-1751, 1752-1753, 1753-1754, 1772-1773).

Regionaal Historisch Centrum Limburg, Archief Schepenbank Wesseem, Hofvaartdossiers inv. nr. 106, Hoger beroep in de zaak Janssen versus Beelen, 1655.

Regionaal Historisch Centrum Limburg, Notarieel Archief 3407 Nederweert J.C. Van Sittaert, 1750 juni 30.

Tijdschrift De Maasgouw (41) 1921 p.47.

Weekblad Limburger Koerier, 14 mei 1921

Weekblad Het Kanton Weert, 27 mei 1921

J. Biezenaar, Drie raadhuisen tijdens een generatie! In: Weekblad voor Nederweert, speciale editie, december 1981.

Archief SGN inv. nr. C.1.76 Memoires Harrie Verheijen, p.20 (Nederweert 1989).

Alfons Bruekers, Het verdwenen oude stadhuis van Nederweert, in: De Raadsrots, blad van Scouting Nederweert, december 1972.

AMJA Berkvens, Plakkatenlijst Overkwartier 1665-1794, deel II, p. 410-411.

3.2 De inscriptie en de gevangene

In het nog gave pleisterwerk van de achterste cel ontdekte men in 1921 een graffiti die geïnterpreteerd werd als 'Johannes Antonius Loers Anno 1752. Hier is vermoedelijk sprake van een lees- of interpretatiefout, want de identiteit van de maker was zonder enige twijfel Jan Antoon Corts of Coerts, alias 'Kleine Toon', een beruchte crimineel uit het midden van de 18^e eeuw. Het was de tijd waarin Bokkenrijders en allerhande gespuis dat voor galg en rad was opgegroeid, de omgeving onveilig maakte. Corts was lid van zo'n regionale bende. De leden zochten hun toevlucht in de slecht toegankelijke onbewoonde gebieden van de Peel en Kempen, op de grens van de tegenwoordige provincies Limburg en Noord-Brabant.

'Kleine Toon' Corts werd in mei 1752 in Leveroy aangehouden en in het raadhuis van Nederweert gevangengenomen. Met zijn gevangenneming hoopte men een grote reeks van misdrijven op te lossen. Zoals al eerder werd opgemerkt, heeft het er alle schijn van dat de splinternieuwe gevangenis van Nederweert nog niet helemaal voltooid was toen Corts erin werd opgesloten. Een aanwijzing daarvoor is een vermelding in de gemeenterekening van een paar jaar later die melding maakt van een uitbraakpoging die Corts gewaagd had en waarbij het gat dat hij gemaakt had nadien met planken worden gedicht.

Met Corts had justitie een belangrijke sleutelfiguur in handen. Op 4 juli 1752 vond in de raadkamer een gedwongen ontmoeting plaats tussen de gedetineerde en twee gevangenen uit Den Bosch, in de hoop nieuwe informatie aan hen te ontlokken. Dankzij de verhoren van 'Kleine Toon' in Nederweert werd de identiteit van vele andere bendeleden achterhaald en konden talloze berovingen en diefstallen worden gereconstrueerd. Op 26 juli was er in Nederweert een vergadering van diverse officieren van justitie uit allerlei landstreken van de lappendeken waar Limburg toen nog uit bestond. Op het raadhuis waren vertegenwoordigers van o.a. Geldern, Montfort, Thorn, Gulik, Venlo, Roermond. Zij werden in de gelegenheid gesteld om 'Kleine Toon' te ondervragen over hetgeen in hun jurisdicties was voorgevallen.

Tijdens de confrontaties met andere criminelen viel het de schout en schepenen van Nederweert op dat ze onderling een soort geheimtaal bezigden, vermoedelijk om elkaar te informeren over een en ander. 'Kleine Toon' werd daar stevig over ondervraagd en de Nederweertse gemeente-secretaris noteerde ijverig een lange lijst van Bargoense woorden uit het geheimtaaltje van de criminelen. Die lijst is gelukkig bewaard gebleven. Er staan honderden woorden met hun betekenis zoals bijvoorbeeld *sossem*=paard, *gallach*=pastoor, *grommen*=kinderen, *knol*=horloge en *mokum*=stad. Maar ook complete zinsneden zoals "*per bestiept de pen en fiktste in de fonken*" hetgeen betekent: "pak de ijzeren tang en steek ze in het vuur". In de gedetailleerde verslagen van de verhoren staat de verdachte genoemd als Johannis Anth. Corst, alias Thoin'.

Fig. 13. De gemeentelijke executieplaats van Nederweert (blauw omcirkeld), in de heide tussen Schoor en de Mildert nabij het Schoorwater. Afgebeeld op de Ferrariskaart, ca. 1775.

Eind juli 1752 volgde de uitspraak van het Nederweeter gerecht, een vonnis dat op 11 augustus door de Geheime Raad in Brussel werd bekrachtigd. Corts werd veroordeeld om levend te worden geradbraakt. De terechtstelling werd evenwel niet meteen uitgevoerd, want men wilde nog even wachten op enkele nieuwe confrontaties. Aan een dode veroordeelde had men immer niet veel meer... Zo werd de gevangene in Nederweert nog samengebracht met drie gevangen genomen deserteurs uit het Franse leger. En op datzelfde moment werd in de Ospelse en Astense Peel een grote klopjacht op vagebonden en criminelen georganiseerd. Daarbij trof men 13 personen aan die zich daar verborgen hielden. Onder hen waren ook de vrouw en het kind van Jan-Antoon Corts. Deze nieuwe gevangenen wilde men eerst nog met Corts confronteren voordat hij geëxecuteerd zou worden.

De executie van 'Kleine Toon' vond vervolgens plaats op 29 augustus 1752. Plaats van handeling was ongetwijfeld de officiële gemeentelijke executieplaats bij 'De Mildert' in het zuiden van Nederweert. Eerst werd zijn gezicht zwart gemaakt en werd hij rond het schavot geleid. Met een gloeiende tang werd in zijn borst geknepen en werden brokken vlees levend uit zijn lichaam getrokken. Na dat alles werd hij met rad en al op de brandstapel geworpen om te worden verbrand. Alles wat daarna nog resteerde van deze crimineel was as en de herinneringen van de omstanders. En natuurlijk de inscriptie die hij tijdens zijn gevangenschap in het raadhuis in het stucwerk van de muur van zijn cel had gekrast.

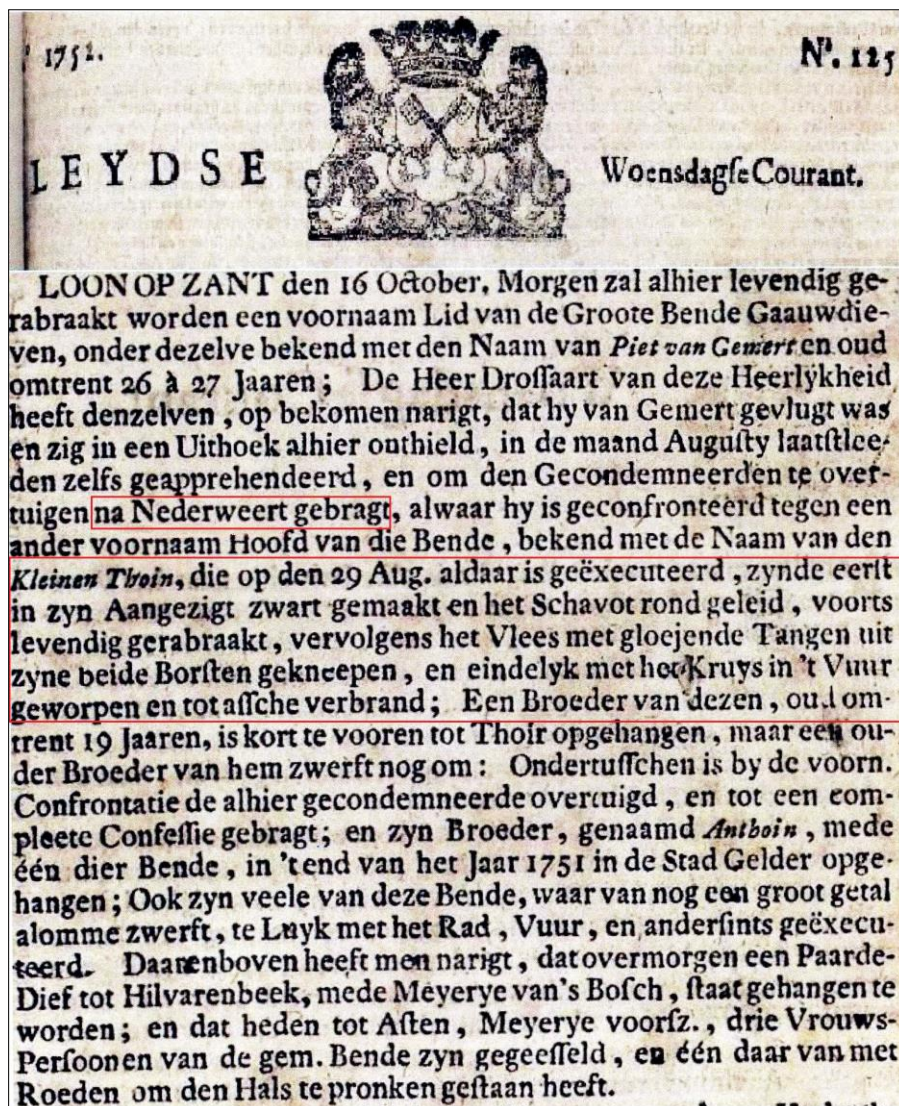

Fig. 14. Artikel over de terechtstelling in Nederweert in de Leydse Woensdagse Courant, nr. 125, 16 oktober 1752. Montagefoto.

Ongetwijfeld heeft een grootschalig publiek deze gruwelijke terechtstelling bijgewoond. Een en ander zal op jong en oud een enorme indruk hebben gemaakt. De reputatie maar vooral het gruwelijke levenseinde van Jan Antoon hebben na zijn terechtstelling nog lang nageklonken in Nederweert. Het krantenartikel dat in 1921 gewijd was aan de ontdekking van de oude gevangenis, rept over herinneringen van bejaarde inwoners. Herinneringen over dichtgemetselde gevangenissen en een beruchte crimineel met de naam 'Jan Antoon'. Zij wisten nog dat ze als kind aangezegd kregen '*Jan-Antoon zal uch krieëge*', als ze niet wilden luisteren naar het ouderlijk gezag. Bijna twee eeuwen later was de roemruchte reputatie van Jan Antoon nog steeds verankerd in het collectieve geheugen van de Nederweertenaren.

Bronnen:

Alfons Bruekers, Galg en Rad, afl. 3 uit de serie Nederweerts Verleden, in: Weekblad voor Nederweert, 25 februari 2010.

Brief van Paul Van Hauwermeiren aan Alfons Bruekers, 4 september 2009 (over de interpretatie van de Bargoense woordenlijst van 'Kleine Toon' uit Nederweert).

Ferrariskaart: http://belgica.kbr.be/nl/coll/cp/cpFerrarisCarte_nl.html

3.3 De 'kaecke' of schandpaal

Behalve een gevangenis en een gemeentelijke executieplaats bestond de gerechtelijke infrastructuur verder ook nog uit een schandpaal, ook wel 'kaecke' genaamd. Aan de laatste begrip is onze uitdrukking 'aan de kaak stellen' ontleend. Het was immers de plek om iemand *en plein public* te schande te zetten. De klassieke uitvoeringsvorm zoals die uit de literatuur bekend is, is die van een verticale paal met daarop een plank of vlonder, waar de misdadiger geketend bovenop werd gezet. Zo werd hij overgeleverd aan de spot van het publiek en diende hij tot exempel voor de maatschappij. Er zijn ook 'luxere' uitvoeringsvormen bekend, zoals in Gemert, waar de uitrusting werd uitgebreid met een leidak en een verguld vaantje. Daarnaast kennen we het schandblok (met drie gaten, twee voor de polsen en één voor de hals).

Ook in Nederweert kende men zo'n 'kaecke'. De locatie ervan is onbekend maar we kunnen gevoeglijk aannemen dat deze zich op het pleintje tussen raadhuis en kerk heeft bevonden. Afbeeldingen ervan zijn niet bekend. De meeste vermeldingen ervan komen ook nu weer uit de gemeentelijke financiële administratie. De oudste duiding komt uit het jaar 1613. Het gemeentebestuur betaalde 3 gulden aan zekere Frans van Lymelick uit Weert '*van drie halsbanden die welcke hy gemaect heeft ende alhier aende caecke geslagen zijn woorden*'. We moeten ons dit dus voorstellen als een houten paal met boeien voor de hals en beide polsen.

Bij de vernieuwing van de galg en de bouw van de gevangenis in 1750 werd ook de 'kaecke' meegenomen. Er volgde een renovatie van '*de kaecke op de oude plaetse*' uit welke beschrijving een al langer bestaande traditie blijkt.

Enkele citaten uit de gemeenterekening van 1749/1750, waaruit ook weer de betrokkenheid van de Nederweertse timmerlieden blijkt:

- Matthijs Coppen levert drie bomen voor de opbouw van kaeck en galg, 22g
- Hendrick Brouns levert vier dagen arbeid aan de galg en kaak, 6g
- Merten Karis levert hout en arbeid aan gevangenis, galg en kaeck
- Peter Aerts heeft timmerarbeid verricht aan galg en kaeck, 7g 17st
- Andries van Hooff levert timmerarbeid aan galg en kaak, 19g 10st

Bronnen:

Regionaal Historisch Centrum Limburg, Archief Schepenbank Nederweert, inv. nr. 29m (gemeenterekening 1749-1750).

https://www.heemkundekringgemert.nl/images/pdfheem/2005/755381_heem3_05.pdf

J. Verdam, Middelnederlandsch Handwoordenboek, Den Haag 1932.

4. Analyse

Voor het lokaliseren van de teruggevonden gevangencellen is het nodig om oude en nieuwe plattegronden te georefereren. We beschikken over een nauwkeurige contourtekening in de vorm van het kadastrale minuutplan van 1844. Die kadastrale tekening werd aangevangen in 1811 en vervolgens in de vorm van mutaties geactualiseerd. In geval van een verandering van de plattegrond werd het kadastrale nummer gewijzigd in een zogenaamd '900'-nummer. Aangezien het raadhuis in 1844 nog steeds een laag kadastraal nummer droeg (te weten sectie A nr. 86) en de verbouwing plaatsvond in 1829, kunnen we hieruit deduceren dat de kadastrale tekening de situatie van vóór 1829, dus de 18^e-eeuwse situatie, weergeeft. Die conclusie was ook al getrokken uit het bronnenonderzoek, waar uit bleek dat in 1829 de gevels gehandhaafd werden en slechts gecementeerd waren geworden.

Vergelijk dit bijvoorbeeld met het er links van gelegen perceel (Kerkstraat 63), dat een hoog kadastraal nummer (sectie A nr. 956) draagt en derhalve tussen 1811 en 1844 een uitbreiding onderging. Enfin, hiermee is voor wat het raadhuis betreft de bruikbaarheid van de kadastrale tekening voor het reconstrueren van de 18^e-eeuwse situatie gestaafd.

De tweede plattegrond die we aanwenden is de plattegrond die in 1939 werd vervaardigd ten behoeve van de aanleg van een archiefkelder. Die tekening (blauwdruk) geeft op betrouwbare wijze de situatie van de nieuwbouw in 1921/1922 weer.

Fig. 15. Het gemeentehuis op een uitsnede kadastraal minuutplan 1811-1844 (sectie A nr. 86)

Fig. 16. Plattegrond bij de vergunningsaanvraag voor de aanleg van een archiefkelder (Gemeente-archief Nederweert, Nieuw-Archief inv. nr. 663)

In onderstaande figuur 17 zijn beide plattegronden gegeorefereerd. Bovendien is daar op aangegeven de locatie van de in 1921 resp. 1939 aangelegde kelders. Opvallend verschil tussen de oude en de nieuwe situatie is de schuine hoek die de straatgevel oorspronkelijk maakte. Bij de nieuwbouw in 1921 is een rechthoekig pand ontstaan en is, door het naar voren laten springen van de toren, een rechthoekige geometrie ontstaan.

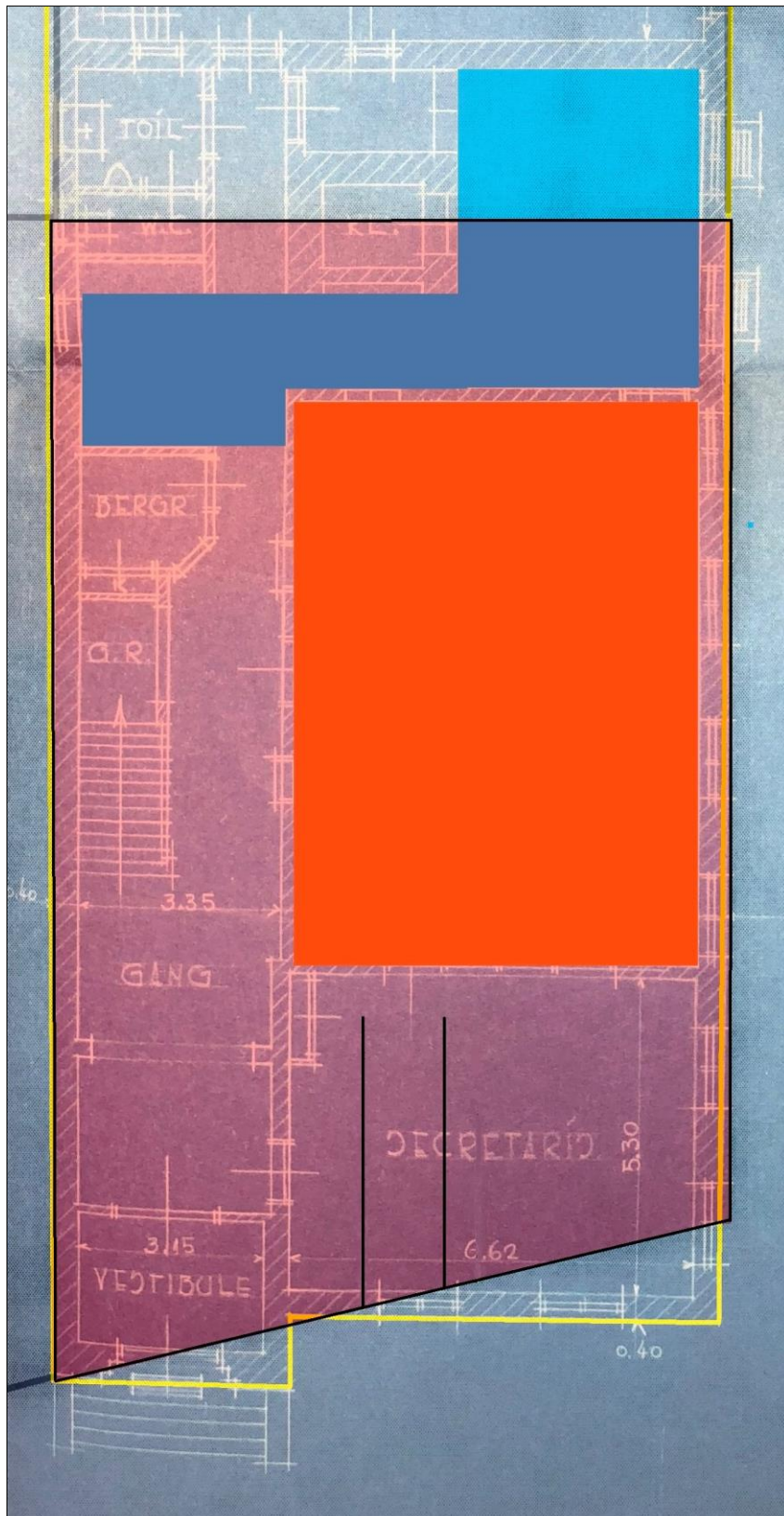

Fig. 17. Gegeorefereerde plattegronden.
Tekening: Alfons Bruekers

Legenda:

Geel: contour raadhuis 1921

Zwart: contour raadhuis 18^e eeuwse situatie. Tevens aangeduid de plaats van de gang op de benedenverdieping.

Rood: archiefkelder 1939

Blauw: kolen- en verwarmingskelders 1921

Helaas blijkt noch uit de publicaties en evenmin uit het ooggetuiggeverslag in welk gedeelte van het raadhuis het in 1921 ontdekte cellenblok zich bevond. Toch is het mogelijk hier iets over te zeggen. Uit het artikel in De Maasgouw kan geconcludeerd worden dat de verbindingsgang van noord naar zuid liep omdat de ingangen van de drie cellen zich aan de oostzijde daarvan bevonden. Daarmee is de oriëntatie van de cellen dus bepaald. Verder is er nog het belangrijke gegeven dat elke cel een individueel ventilatiegat kende. Dat moet betekenen dat de westzijde van de cellen dus in verbinding stond met de buitenlucht en zich dus in een gevellijn bevond. Indien we al deze gegevens combineren dan moet de conclusie luiden dat de cellen zich aan de voorgevel (dus Kerkstraatzijde) van het raadhuis bevonden.

Dan is er nog een gegeven. Uit de gedetailleerde beschrijving uit 1921 volgt dat de cellen elk 1,50m breed waren, waarbij we aannemen dat dit de binnenwerkse maat was. Onbekend is met welke nauwkeurigheid de opmeting in 1921 heeft plaatsgevonden. Inclusief de muren heeft de totale breedte van het ondergrondse cellenblok dus $(3 \times 1,50) + (3 \times 0,20) = 5,10$ m bedragen.

Volgens de plattegrond van de aanleg van de archiefkelder uit 1939 was/is de bruto breedte van het raadhuis $0,40 + 3,35 + 0,22 + 6,50 + 0,40 = 10,87$ m. (het bestek van 1921 spreekt over 'ongeveer 11,00 m', dus dat is daarmee in lijn). Als we daarop in mindering brengen de breedte van de gang (aansname: 1,30 m) die er in de 18^e-eeuwse situatie was, dan is de conclusie dat het linker en rechter hoekvertrek elk $(10,87 - 1,30) / 2 = 4,80$ m breed waren (binnenwerks). Dat is ongeveer dezelfde maat als de gereconstrueerde maat van het cellenblok (namelijk: $3 \times 1,50$ m plus muurdikte). Dus is de conclusie dat het cellenblok zich precies onder een van de beide hoekvertrekken heeft bevonden. Nevenconclusie is dan dat het cellenblok niet rechthoekig zal zijn geweest maar onder een hoek liep, in lijn met de typische voorgevel. Dit leidt dan tot een tweetal hypothetische reconstructiemogelijkheden:

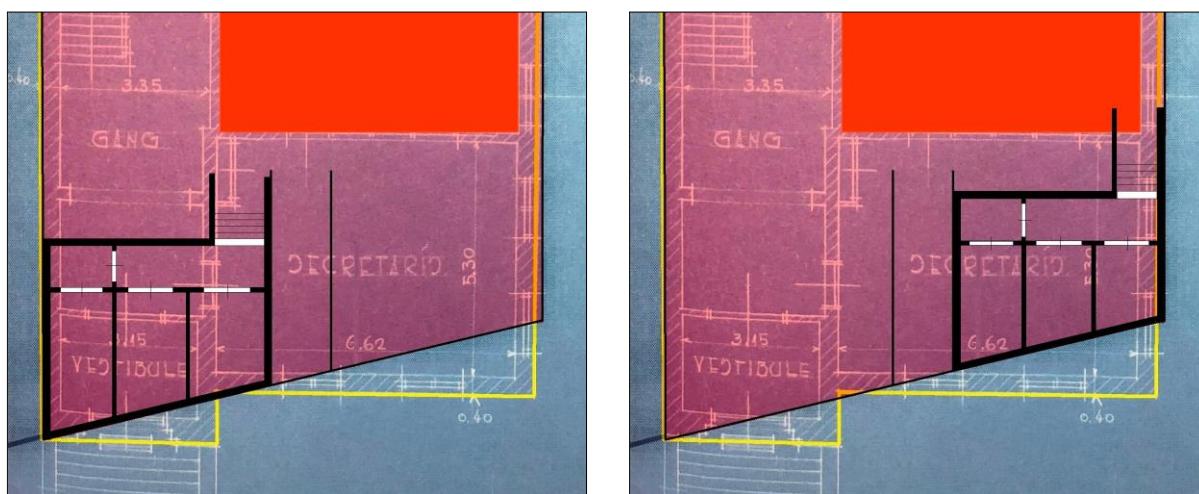

Fig. 18 en 19. Twee hypothesen voor de locatie van het cellenblok. Links optie A, rechts optie B.

Beide locaties hebben met elkaar gemeen dat zij bij de kelderbouw in 1921, en de opvolgende bouw van een archiefkelder in 1939, niet aangetast zijn. Als optie A (zuidoosthoek) van toepassing is, dan is de verwachting dat zich op die plaats nog restanten van de cellen bevinden, echter vrijwel nihil. Op die plaats staat nu immers de hoge toren van het gemeentehuis, waarvan de funderingen samenvallen met het cellencomplex. Als de locatie echter optie B was, dan is de kans wel degelijk aanwezig dat zich ondergronds nog restanten van de cellen bevinden. Dat zou dan in overeenstemming zijn met een overgeleverd verhaal, namelijk dat de cellen na de ontdekking niet afgebroken waren maar slechts overkluisd werden door de nieuwbouw. Maar er is daar ook nog ander *circumstantial evidence* voor aan te voeren. De noordgevel van het gemeentehuis vertoont namelijk op

ongeveer 6 m vanuit de hoek een grote, verticale zettingsscheur in het metselwerk, die kan wijzen op instabiliteiten in de ondergrond ter plaatse. Dat kán een gevolg zijn van dilatatie tussen oude en nieuwe funderingen. De breuklijn correspondeert vrijwel met de oostelijke begrenzing van de in 1939 gerealiseerde archiefkelder dus dat de scheuring vooral daar mee gecorreleerd is, moet zeker niet worden uitgesloten.

Fig. 20. Dilatatiebreuk (bij de gele pijlen) in het opgaande muurwerk van de noordhoek van het gemeentehuis (burg. Greijmansstraat). Foto: Google Earth 2018.

Tenslotte is het van belang om aandacht te schenken aan een veelgestelde vraag, namelijk 'zijn ze er nog, die cellen?'. Vastgesteld kan worden dat het huidige vloernivo van het voormalige raadhuis uit 1921 ongeveer 0,75 m boven maaiveld bedraagt (zo staat het ook in het bestek van 1921). Dat is in die zin niet veranderd ten opzichte van het vloernivo van het oude raadhuis dat in 1839 verbouwd werd. Het bestek van die verbouwing praat immers over een bordes met toegangstrap met vier treden, en ook bewaard gebleven foto's laten een hoogte van ongeveer 0,75 m zien. Verder is aangetoond dat de aanleg van een archiefkelder in 1939 geen consequenties had voor de vermoedelijke plek van de cellen. Het lijkt dus plausibel dat men in 1921 de oude cellen gewoon heeft laten zitten in de ondergrond, en er overheen gebouwd heeft. Dat laatste kan overigens alleen maar het geval zijn geweest als de cellen zich op de noordoosthoek hebben bevonden, onder de voormalige secretarie. Als de cellen zich echter op de zuidoosthoek bevonden, zullen zij zeker vernietigd zijn bij de aanleg van de funderingen van de raadhuisstoren, die volgens bestek tot 0,60 m beneden maaiveld reiken.

5. Conclusies

In mei 1921 werd bij de afbraak van het oude gemeentehuis of raadhuis aan de Kerkstraat in Nederweert een ondergronds cellencomplex gevonden. In de muren van een van de cellen werden graffiti uit 1752 aangetroffen. Op basis van archeologisch, bouwhistorisch en archivalisch onderzoek is aannemelijk gemaakt dat het cellencomplex in eerste aanleg dateert uit 1751-1752 en dat het in 1786 van één naar drie cellen werd uitgebreid. De locatie ervan was aan de Kerkstraat- (=oost-)zijde van het gemeentehuis.

De graffiti zijn toe te schrijven aan Jan Antoon Corts, een beruchte crimineel die in 1752 in Nederweert gevangen zat en nog datzelfde jaar op barbaarse wijze is geëxecuteerd.

Volgens de overlevering is het ondergrondse complex bij de nieuwbouw in 1921 behouden gebleven, maar daarvoor ontbreken bewijzen.

In het volgende zullen we komen tot een schatting van de muur- en gewelfoppervlakken van de tweede bouwfase (geel-gearceerd).

Tabel 1. Afmetingen van muurvlakken, in m2.

ruimte	noord	oost	zuid	west	gewelf	
1	2,70	3,13	pm	pm	4,24	
2	2,70	3,13	pm	pm	4,24	
4	2,65	6,75	pm	4,50	5,65	
6	pm	-	pm	-	-	

- Wil zeggen: niet van toepassing
- pm wil zeggen: dubbeltelling vermijden; de noordmuur van (2) is immers de zuidmuur van (1).

Bij het gewelf van (4) is de toegang vanaf de trap meegeteld; dit surplus wordt geacht te zijn gecompenseerd door de niet meegecalculeerde wangen van de trap (6).

Tabel 2. Dikte van muurvlakken

ruimte	noord	oost	zuid	west	gewelf	
1	steens	steens	pm	pm	halfsteens	
2	halfsteens	steens	pm	pm	halfsteens	
4	steens	halfsteens	pm	steens	halfsteens	
6	pm	-	pm	-	-	

Tabel 3. Aantal stenen per muurvlak (combinatie van tabel 1 en 2).

ruimte	noord	oost	zuid	west	gewelf	Totaal
1	302	351	pm	pm	237	890
2	151	351	pm	pm	237	739
4	297	378	pm	504	316	1495
6	pm	-	pm	-	-	0
TOTAAL	750	1080	pm	504	790	3124

We zien dus op basis van de aangenomen fasering en de (deels) hypothetische maatvoering van dikte van muren en diepte van funderingen, het theoretisch benodigde aantal bakstenen ongeveer 3124 zal hebben bedragen. De bewaard gebleven bouwrekening uit 1786 noemt een aantal van 3200 stenen die nodig waren voor de uitbreiding. Zonder dus over schijnwerkelijkheden te speculeren is hiermee voldoende aannemelijk gemaakt dat de in 1786 gekochte hoeveelheid stenen in goede verhouding staat tot wat voor een uitbreiding met cellen (1) en (2) plus een verbindingsgang (4) nodig was. Hiermee is de aangenomen fasering in twee bouwfases qua volume aangetoond.

Bijlage 2

Bargoens woordenboek van gevangene Jan Antoon Corts

opgetekend door de Nederweeter secretaris van het gemeentebestuur tijdens de verhoren van deze crimineel.

Correspondentie tussen dr. Paul van Hauwermeiren (overl. 2015) en A. Bruekers.

Pagina 2 van 2

A. Bruekers 3 sep 2009

Kan de Stichting Geschiedschrijving Nederweert mij nader informeren over Johannis Anth Corts, alias Thoin? Hij was gedetineerd in Nederweert van 6 juli 1752. Op 29 aug. van hetzelfde jaar is hij daar 'leevendig geradbraakt, met een gloeyende Tangh op beide de borsten geneepen, en toen met het Rad levendig in 't vuur geworpen.'

Over Corts zijn geen andere gegevens gevonden dan de toestemming van de Landvoogdes in Brussel om het vonnis uit te voeren.

Johannis A. Corts heeft als gedetineerde een groot aantal dieventaalwoorden verraden. Ze zijn opgetekend in een lijst 'Taal of Expressie van eenige Woorden onder de Schelmen gebruikelijk '(...)' (Algemeen Rijksarchief Hof verspreide stukken 251). De lijst is opgenomen als Bron 51. Bargoens van Weert (1752) in J.G.M. Moormann *De Geheimtalen* Amsterdam/Antwerpen 2002, p. 589-592.

Corts was een schelm, waarschijnlijk lid van één van de dievenbenden die in 1740-1770 Brabant en Limburg onveilig maakten. Die benden bestonden uit zwervers, soms ook joden en/of zigeuners, die geen autochtonen waren. In tegenstelling tot de latere autochtone bokkenrijders spraken de schelmen Bargoens.

Voor de kennis van het Bargoens en meer bepaald de dieventaal uit de achttiende eeuw is het niet onbelangrijk te weten waar Corts vandaan kwam en van welke bende hij lid is geweest. Belangrijk is ook te weten wie de andere bendeleden waren en of ze samen met Corts veroordeeld zijn.

Ik zal u en de SGN heel dankbaar zijn als u mij over Thoin Corts iets meer kunt meedelen.

Met vriendelijke groeten,

Dr. Paul Van Hauwermeiren.

Lijst 30 Corts, *Taal of expressie van eenige woorden onder schelmen gebruikelijk (1752)*

aanfocken, aanjagen met een sossen aangefockt, daar komt iemand te paard aangejaagd

baffen, openen, de val –: de deur openen. Zie *dielis*

beffen deckel, voorschoot

beijeren, hangen. Zie *hugten*

beijes, huis: de – is vervloekt vast verknold, wij zullen daar bezwaarlijk inkomen. Zie *prince beijes* en *verknollen*

besiastert zijn, dronken zijn. Zie *buijs*

bestiepen, krijgen. Zie *pen*

blederman, schaap

blocke, gespen. Zie *crime*

boergoins kluijt, nachtslot

bommerik: hoeveel is de –?, hoe laat is het?

bonje schieten, verstoren, namelijk wanneer de dieven verstoord worden of de zakkenrolders onder het gemene volk in de maling komen of slagen krijgen. [Köster–Henke= *bonjer*, gesnapt]

botten, eten

boxen, stelen. Zie *maggelen*

brederik, weg. Zie *triem*

bugt geld. Zie *poen* en *meijes*

buijs zijn, dronken zijn. Zie *besiastert*

buijsen, drinken. Zie *swegten*

bulliauw, beul. Zie *innert*

bult, bed

cabber, kameraad

caffer, boer. Zie *hoers*

camberous, kamer. Zie *hits*

capore: hem – doen, moorden, vermoorden

capucees, officier, militair

catelerke, kasteel. Zie *prince beijes*

clamot, genever. Zie *gevinkelde*

classeija, pistolen
classert, schavot
cleijtsert, olie
coddele, molen. Zie *swigt*
confers, dekens
couser, Duitser. Hs. B heeft *Duitscher* als *duyster* overgenomen
crime blocke, gespen, zilveren gespen. Zie *routschellen*
deckel, voorschoot. Zie *beffen*
dielis, deur. Zie *baffen* en *val*
dieperik, kelder. Zie *mattaf*
docken, geven
dofis, gevangenis [Köster–Henke: *tofes*, gevangenis]
don, rug. Zie *fonk*
feeme, handen
fleppen, naaien [coïre]
flikken, steken: *in de fonken-*, in het vuur steken
flikt open, maak open
flinkert, keel: - *bestiepen*, blauwe keel krijgen
flistere, schaar
focken, lopen. Zie *stoetsen*
fonk, vuur, *pen in de fonk*, tang in 't vuur. Zie *pen*
fonk op den douw, brandmerk op de rug. Vgl. *don*
gaff, de -, de wacht. Zie *de smeer*
gallach, rooms pastoor. Zie *primer*
gees, vrouwmens
gevelen, binden. Zie *loeyen*
gevelts, koorden
gevinkelde, genever (lett. gebrande). Zie *clamot*
gom, dag, de dag
grandige prins, heer. Zie *prins*
grens, schuur
grommen, kinderen
hakt hem mol, maak hem kapot. Zie *stikt hem capore*
harrigh, herberg

hespe, wijn: *een rod hespe*, een fles wijn
hits, kamer. Zie *camberous*
hoeree, schoolmeester
hoers, boer. Zie *caffer* [verschrijving van *hoets?*]
hogerik, zolder
hoorniggel, [koe]; *zij kuggen op den hoorniggel stibbelen of in den kortjan*, zij
liggen op de hooischelf of in 't hooi (lett. koestal of hooi)
hoornnickeltje, koe
horeke, pijp
hubengh, gat in de muur
hugten, hangen. Zie *beijeren*
huls, kan (zn)
innert, beul. Zie *bulliau*
instaijen, inkruipen
jaske, kerk. Zie *zanke*
jassen, geselen
joussen, slapen. Zie *luymen*
ketze schieben, inspringen, 's morgens in huizen of winkels [Bierbrauer:
Kutten schrieber]
kil(e)ff, hond; *wij willen de kilff versommen*, de hond willen wij vergeven. Zie
versonneren
kit, huis
kleppel (klappel?), horlogie. Zie *knol* of *tik*
klimbosch, bedelvoogd, diender
kluijt, slot. Zie *boergoens kluijt* 'nachtslot'
kluystert van de stighel, [dominee], lett. paap van den duivel. Zie *stighel*
knaspels, stokken. Zie *krunne*
knerp, knecht
kneulle, kerel
knol, horloge. Zie *kleppel* of *tik* [naar *knol*, veldvrucht]
Kort Jan, hooi ['t korte goed tegenover het langere 'stro']
kouth, mes. Zie *saccum*
krakerik, snaphaan
krieijen, schreeuwen

krimmelen, stelen (heimelijk) [Vgl. Köster Henke: *krummeldieven*, *pruldieven*]

krunne, stokken. Zie *knaspels*

kuggen, liggen. Zie *hoorniggel*

la fonis, maneschijn

lange, pennenmes

langerick, tafel

lap, drost

leijel, nacht

ligteren, dienen

ligteriks, ogen

loeijen, binden. Zie *gevelen*

lufferk, behangsel

luymen, slapen. Zie *joussen*

maggelen, stelen. Zie *boxen*

malbois, klederen

masteren, klappen

mattaf, kelder. Zie *dieperik*

meijes, geld. Zie *poen*, *bugt*

melis, zak

merl, hartvanger, sabel

moire, inktkoker

mokum, stad. Zie *veijl*

mol, *mollen*, dood, doden. Zie *capore*, *stikt*

mot, hoer. Zie *naafke*

mousen, spreken

naafke, hoer. Zie *mot*

nagt cluijter, bedelvoogd, diender. Zie *woutje*, *klimbosch*

neris, een licht

pen, tang; *per bestiept de pen en fliktse in de fonken*, krijg de tang en steek ze in 't vuur. Zie *bestiepen* en *fonk*. De betekenis en de functie van *per* zijn niet duidelijk

pieckes, voeten

plompe, water

pnoijen, delen

poen, geld. Zie *bugt* en *meijes*
primer, rooms pastoor. Zie *gallach*
prince beijes, kasteel. Zie *catelerke*
prins, heer. Zie *grandige*
puff, kist
rispel, stro. Zie *roesert*
rod, fles; *een rod hespe*, een fles wijn
roesert, stro. Zie *rispel*
rojje, bier
roune, zien
routschellen, gespen. Zie *crime blocken*
saccum, mes. Zie *kout*
schabber, breekijzer
schapperik, hoed
schaproelje, kast
schel, moordpriem
schiks, meid; *schiks die daar ligtert*, meid die daar dient
sitterik, stoel
slajen-inten, pijnigen
smeer, de- , de wacht. Zie *gaff*
smerrri, tabak; *horeke met smerrri*, pijp met tabak
snouffingh, snuifdoos
sossem, paard
spickel, glas, venster
sprijtsels, lakens [afleiding van *spreiden*?]
steunis, stok van een *moordpriem*. Zie *schel*
stibbelens, stal
stichel, duivel
stikt hem capore, maak hem kapot. Zie *capore* en *hakt hem mol*
stoetsen, lopen. Zie *focken*
strupsels, laarzen
stubbeler, soldaat
swegten, drinken. Zie *buijzen*
swieter, hout. Zie *trom* en *swigter*

swigt, molen. Zie *coddele*
swigter (1), hout
swigter (2), molenaar
swindelen, inkopen voor een geringe prijs, of bedrieglijk verkopen
telleeren, radbraken, (de t is erg onduidelijk)
tik, horloge. Zie *kleppel*
trappert, zolder. Zie *hogerik*
treijers, schoenen
treckzels, kousen
triem, de weg. Zie *brederik*
trom, hout. Zie *swieter*, *swigter*
truij, broek
val, deur. Zie *baffen* en *dielis*
veijl, stad. Zie *mokum*
verblassen, wurgen
verknoesen, verstaan
vernollen, sluiten
versonneren, vergeven. Zie *kilff*
vascke, dorp
woutje, diender. Zie *nagt cluijter* en *klimbosch*
zank(e), kerk. Zie *jaske*